

TEM İLERLEMESİ VE METİN TİPLERİ

Rıza Filizok

SUNUŞ PLANIMIZ:

1. Giriş : Tem ilerlemesi nedir?
2. Tem ilerlemesinin üç yolu.
3. Tem ilerlemesi ile metin tipi arasındaki ilişkiler.
4. Tem ilerlemesi ve Yerine Koyma (ikame / substitution).

1/ GİRİŞ

Tanım:

Bir metnin içindeki cümleleri birbirine değişik biçimlerde bağlayabilirsiniz. Cümlelerin bağlantı biçimleri değişik dallanıp budaklanmalar tarzında olur. Bu şematik yapı, tem ilerlemesi adını alır. Tem ilerlemesi, yarattığı iç düzen ile metnin tutarlı (coherence) ve anlaşılır olmasını sağlar.

Temel Terimlerimiz:

Her cümle iki unsurdan oluşur:

- ❖ Bir **KONU** yahut **TEM (thème)** : Bu, bir cümlede kendisinden söz edilen şeydir. Bir cümlede konuşan ve dinleyenin her ikisinin de daha önceden bildiği bir konu bulunur.
- ❖ Bir **HABER (rhème, propos)** : Bu, bir cümlede konu ile ilgili söylenen şeydir, haberdir. Haber, konu ile ilgili olarak verilen yeni bilgidir.

Bir cümledeki konu ve haber nasıl bulunur? :

Her cümle bir meseleyi, bir konuyu ele alır. Cümlelerin meseleyi, konuyu ifade eden kısmı **konu**dur, bu konuyla ilgili verilen bilgi ise **haber**dir. Yani her cümlede bir **problem** ve bu probleme verilmiş bir **cevap** vardır.

- **PROBLEM:** Cümlelerin konuyu, yahut mevzuyu anlatan kısmı **konu (thème)** adını alır. (Bu konuşan biz isek, hakkında bilgi verdiğimiz, dinleyici isek hakkında yeni bir şey öğrendiğimiz

unsurdur). Konu, bir problem içerir, bu **problem**, konudur.

- **CEVAP:** Cümledeki konu hakkında konuşucunun dinleyiciye verdiği yeni bilgi ise **haber (rhème, propos)** adını alır. Haber ise cümlenin aydınlatmak istediği problemin **cevabıdır**.

ÖRNEK :

Mehmet, Hasan'dan daha çalışkandır.

➤ **PROBLEM** : Mehmet'le Hasan'dan hangisi daha çalışkandır?

➤ **CEVAP** : Mehmet daha çalışkandır.

➤ **KONU (THÈME)** : "Mehmet ile Hasan'ın çalışkanlık sıralaması"

➤ **HABER (RHÈME, PROPOS)** : "Mehmet, daha çalışkandır."

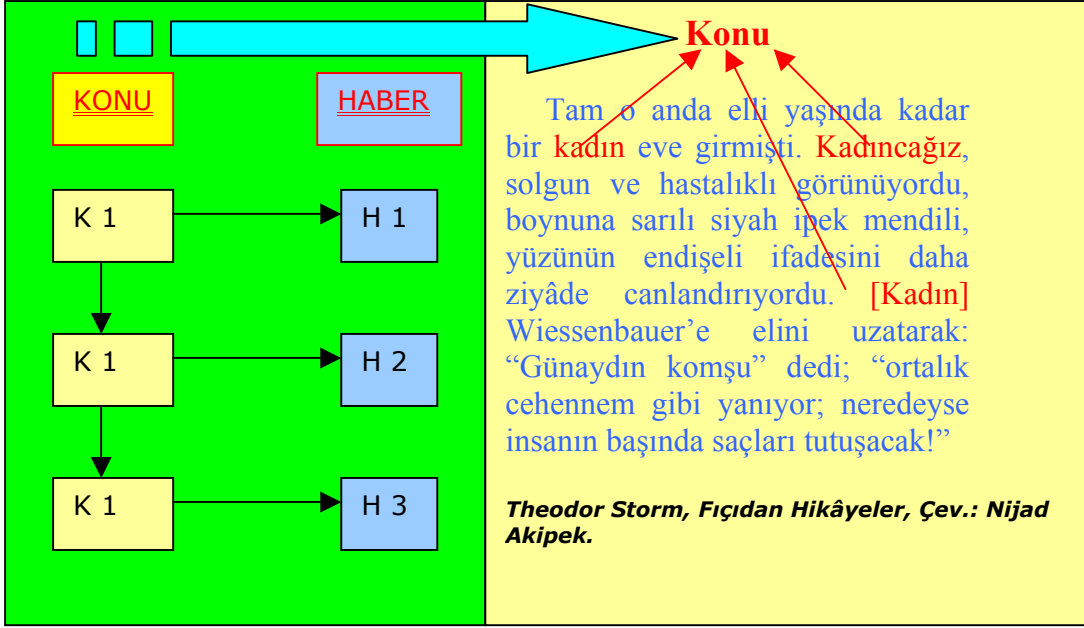
2/ TEM İLERLEMESİNİN ÜÇ YOLU:

Tem ilerlemesi, yazılarda bir cümlenin kendisinden önceki cümleyle kurduğu ilişki ile sağlanır. Her cümle, kendisinden önceki cümleyle belirli bir ilişki içindedir. Yazılarda bu ilişkiler, temel olarak üç yolla kurulur:

A. SABİT TEM İLERLEMESİ:

Tem ilerlemesinin en basit yolu budur: Belli bir konudan söz açılır ve o konu ile ilgili haberler art arda sıralanır. Yazanı ve okuyanı yormayan bir tarzdır. Meselâ "Sonbahar" konusu ele alınır ve onunla ilgili bilgi ve haberler art arda verilir. Ancak böyle bir anlatımda beklenmedik bir güçlük karşımıza çıkar: Konu aynı kaldığından her yeni cümlede özne olarak tekrarlanması gerekir. Tecrübeli yazarlar, edebî sanatlardan ve yerine koyma yöntemlerinden yararlanarak bu olumsuzluğu ortadan kaldırırlar.

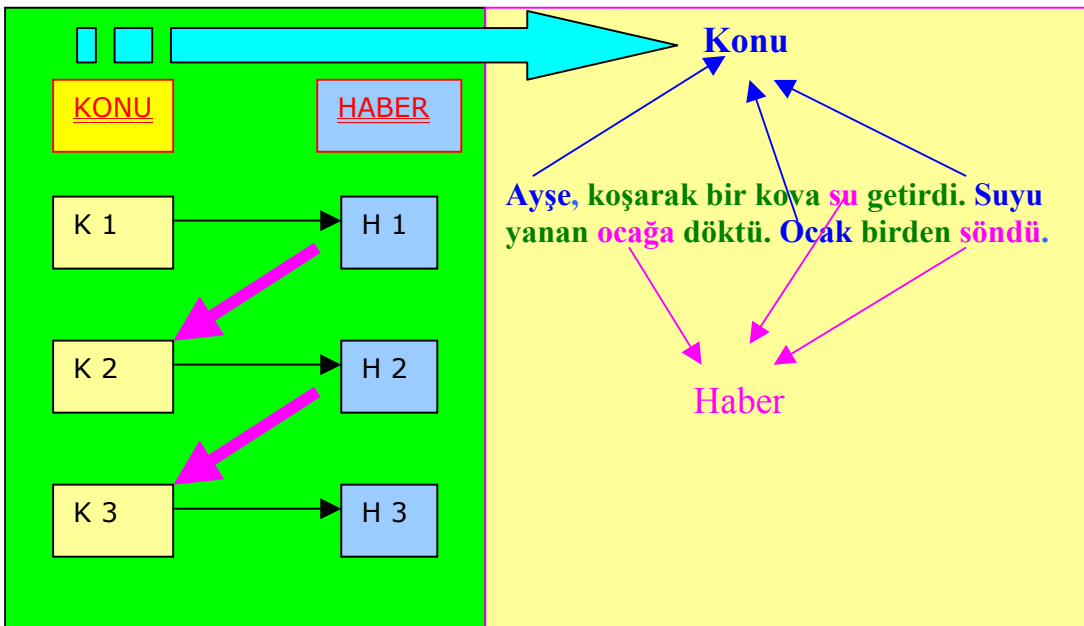
Sabit tem ilerlemesinin şeması ve örneği:



B. ÇİZGİSEL TEM İLERLEMESİ:

Bir cümlede bir konu ve bir haber vardır. Birinci cümlenin haberi ikinci cümlenin konusunu oluşturuyorsa çizgisel bir tem ilerlemesi vardır. Aslında bu anlatım tarzı çok ilgi çekici bir olguya dayanmaktadır: Birinci cümlede haber olan şey, söylendikten ve dinleyici tarafından anlaşıldıktan sonra haber olma niteliğini kaybeder ve bir konu haline gelir. Konuşan, bu yeni konuyla ilgili yeni bir haber verme şansı elde eder ve aynı yolla, üst üste birçok konuyu ele alma fırsatını bulur. Usta yazarlar bu kuruluşan sık sık yararlanırlar.

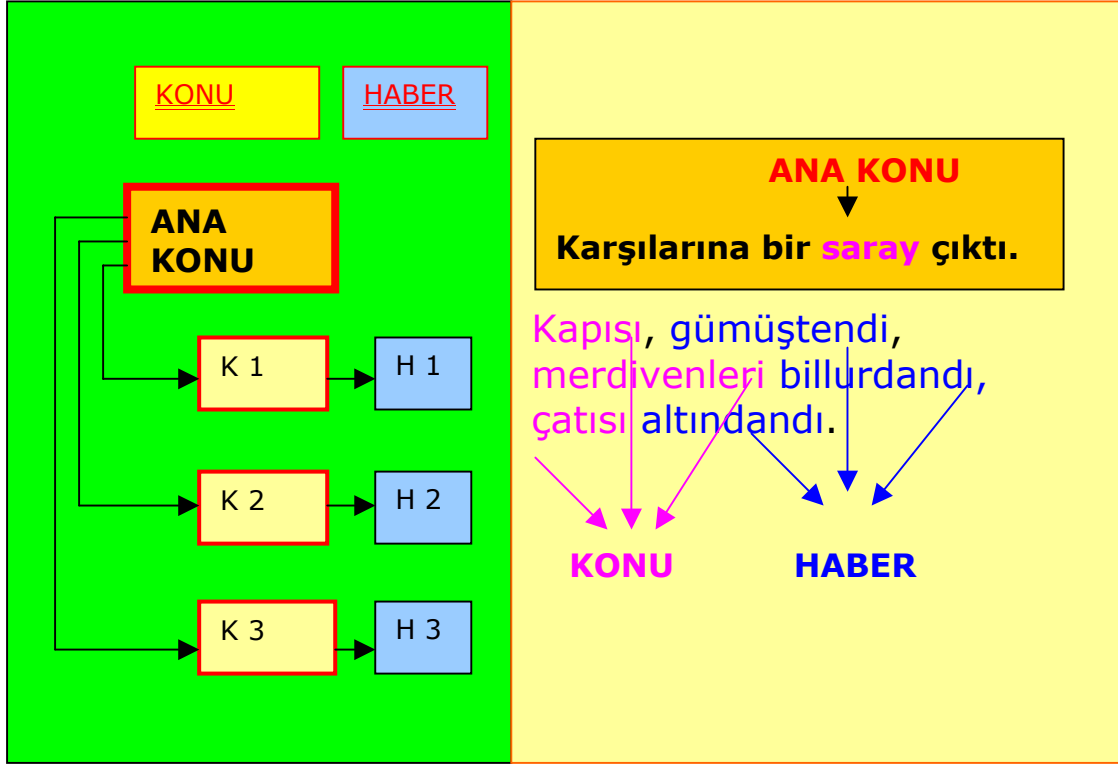
Çizgisel tem ilerlemesinin şeması ve örneği:



C. TÜREYEN TEM İLERLEMESİ:

Bu tarz tem ilerlemesinde önce bir cümleyle ana konu ifade edilir. Sonra bu ana konuya bağlı alt konular sırasıyla ele alınır.

Türeyen tem ilerlemesinin şeması ve örneği:



3/ TEM İLERLEMESİ İLE METİN TİPLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

A. Bazı tem ilerlemesi tiplerine bazı metin tiplerinde daha sık rastlanmaktadır:

Hiçbir metinde bütün yazı boyunca aynı tip tem ilerlemesi **sürüp gitmez**. Bir yazıda tem ilerleme tipleri yazı boyunca **değişebilir**. Bununla birlikte genel olarak **bazı metin tiplerinde bazı tem ilerlemesi tiplerinin daha çok kullanıldığı** görülmektedir:

B. Sabit tem ilerlemesi:

Bu tip ilerleme, aşağıdaki metin tiplerinde daha sık görülmektedir:

- **Hikâye etme metinleri** (Örn.: Bir hikâye ve romanda meselâ bir şahsın art arda gelen hareketlerini yahut düşüncelerini, hayallerini

anlatılırken genellikle sabit tem ilerlemesinin kullanıldığı görülmektedir)

- Bir şahsın **portresi** çizilirken. (ex. : notice biographique)
- **Etkileme metinlerinde, reklam metinlerinde.**

C. Çizgisel tem İlerlemesi:

Bu tip, aşağıdaki metin tiplerinde daha sık görülmektedir:

- **Açıklama metinleri.**
- **Öğretici Metinler.**
- **İspatlama metinleri.**

D. Türeyen Tem İlerlemesi:

Metinlerin çoğunda karşımıza çıkar. En çok rastlandığı metin tipleri şunlardır :

- **Tasvir metinleri**
- **Açıklama metinleri**

4/ TEM İLERLEMESİ ve YERİNE KOYMA (İKAME) OLGUSU

Yazı yazma tecrübesi az olanların bir yazı yazarken canlarını en çok sıkan şey, durmadan aynı kelimeyi tekrarlamak zorunda kalmalarıdır: "**Okulumuz** Bornova'dadır. **Okulumuz**, geniş bir bahçenin içindedir. **Okulumuz** üç katlıdır." gibi tatsız anlatımların doğmasının sebebi, tem ilerlemesinin esasta, tekrar prensibine dayanmasındandır ve ondan kurtuluşun kesin bir yolu yoktur, usta yazarlar bu tekrarlardan ancak üslup oyunları ile ve dilin dilin sunduğu imkânlardan yararlanarak (bunlar **seçme eksenleridir**, bu konuda sitedeki diğer yazılara bakınız) kurtulmasını bilirler. Şimdi bunları görelim:

A. Tem ilerlemesi sırasında art arda gelen cümlelerde aynı kelimeyi kullanmanın üç yolu vardır:

- **Tekrar etme:** Kelime aynen tekrarlanır: **Ayşe**, koşarak bir kova **su** getirdi. **Suyu** yanan ocağa döktü.
- **Zamir kullanma:** Birinci cümlede **haber** olan kelimenin ikinci cümlede **konu** olarak kullanıldığını düşünelim: Haberde **isim** kullandıysak, konuda o ismin yerini tutan

bir **zamir** kullanabiliriz, böylece hem tekrar ilkesine uyar, hem aynen tekrardan kurtulabiliriz: "Ayşe **kediyi** gördü. **Ona** uzun uzun baktı." Böylece ikinci cümlede aynen tekrardan kurtulmuş oluruz.

- Sözlüksel **yerine koyma (ikame)** ile: Tem ilerlemesinde tekrarı önlemenin en kolay yollarından birisi, ikinci cümlede, birinci cümledeki kelimenin **eşanlamlısını** kullanmaktır: "**Ülkemizde** orman alanları oldukça azdır. **Yurdumuzun** çöl olmaması için onları korumak ve çoğaltmak zorundayız."

B. Sözlüksel yerine koymanın (ikame / substitution) bazı üslûpsal yöntemleri şunlardır:

- **Eş anlamlı :**

Tekrar eden kelimenin yerine **eş anlamlı**ları konur:

Kanunlara uymamak toplumlarda **düzensizlik** yaratır. Bu **karışıklık**, ekonominin kültürün gelişmesini önler. Sonuçta tam bir **kargaşa** ortamı doğar.

- Özelden genele doğru gitmek şartıyla **eşdeğerli** kelimeler, art arda kullanılabilir:

Venüs, parlaklığıyla dikkati çeker. Bu **gezegenin** mitolojide de önemli bir yeri vardır. Biz bu **yıldıza** Çoban Yıldızı diyoruz.

Bu örnekte **Venüs, gezegen, yıldız** gibi kelimelerin hepsi "Venüs" anlamında kullanılmıştır, eşanlamlıdır ve **özelden genele** gidecek biçimde sıralanmıştır. Yıldız kümesi gezegenleri, gezegenler kümesi, Venüs'ü kapsar, içine alır (bakınız: **hyperonymie**).

- Bir kelimenin yerine onunla eşdeğerli olan başka bir kelimeyi koymanın yollarından birisi edebî sanatlardan yararlanmaktır. **Mürsel Mecaz, İstiare, dolaylama** (Périphrase) gibi edebî sanatlar, kelimelerin yerine onlarla eşdeğerli olan başka kelimeleri koymamızı sağlar:

Mürsel Mecaz ile:

Uzun müzakerelerden sonra **Ankara** ile **Atina** anlaştı.

Burada, Ankara ve Atina, Türk Hükümeti ve Yunan Hükümeti kelimelerinin yerine kullanılmıştır.

Dolaylama ile ((Périphrase):

Kedileri çok severim. Bu **süt düşmanları**, sizi kendisine dost etmeyi bilirler.

Burada süt düşmanları ifadesi, kediler kelimesiyle eş değerli olarak kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

La Progression Thématique,
http://fzpc.club.fr/Go/Synth_Gram_Texte/Progress_themat.htm

Les Progressions Thématique
http://www.oasisfle.com/documents/progressions_thematiques.htm

Comment lire un texte?,
<http://users.skynet.be/fralica/refer/theorie/theocom/lecture/ltheorie/lprocedu.htm>

Progression Thématique,

<http://emile.simonnet.free.fr/sitfen/grtex/progres.htm>

© Yazının tüm hakları mahfuzdur.
ege-edebiyat.org